

БУЛІНГ І МОБІНГ: ПРИЧИННИ РОЗВИТКУ І ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ

Автор статті розкриває сутнісний зміст, основні механізми, причини розвитку мобінгу і булінгу у шкільному середовищі та поза ним, типологічні особистісні і соціальні характеристики булерів та їх жертв; орієнтує на позитивний міжнародний і вітчизняний досвід у виробленні шляхів профілактики; актуалізує проблему адекватності термінології на визначення явища цькування.

Ключові слова: мобінг, булінг, підлітки, жертви, освітнє середовище, групи ровесників, типологічні характеристики, профілактика.

Освітня реформа актуалізує проблему гуманізації відносин у шкільному середовищі, зокрема у системі вчитель – учень – учень, та міжособистісної взаємодії школярів підліткового віку поза ним. Особливої уваги потребує профілактика жорстокості й насилля, які від початку 90-х років ХХ ст. і дотепер набули ознак тенденції і поширюються не тільки у сфері міжособистісних і внутрішньогрупових відносин, але й у мережевих системах сучасного інформаційного суспільства. Такі факти класифікуються як булінг та мобінг. Кількість їх жертв щорічно зростає. Проблема вийшла за межі взаємин міжособистісного рівня і локального характеру та набула ознак глобальності і значного соціального резонансу. Масштаби поширення, а також загрози, пов'язані із наслідками для здоров'я жертв булінгу та мобінгу, завдання освіти щодо створення безпечного середовища для дитини посилюють потребу більш глибокого наукового аналізу такого негативного явища.

Мета нашої статті – з'ясування основних причин розвитку мобінгу та булінгу, аналіз шляхів, які розробляються на їх профілактику.

У наукових джерелах (Junger-Tas J., Kesteren J. (1999), Limber S. (1999),...Olweus D. (1978; 1999), . Bond L., Carlin J.B., Homas L., Rubin K., and Patton G. (2001), Cornell D., Sheras P., Cole, J. (2006), Shane R., Susan M., Dorothy L. (2010), Rose C., Espelage D. (2010; 2012), Т.Алексєенко (2011, 2012), С.Стельмах (2011), Gladden R., Vivolo-Kantor A., Hamburger M., Lumpkin C. (2013), А. Губко (2013), Humei S., Swearer S.M. (2015) мобінг і булінг розкривається, здебільшого, як: соціально-психологічне явище; деструктивна

взаємодія; підтип агресії, який може приймати різні форми вияву (фізичні, словесні); усвідомлене насилля над слабшими, нездатними себе захистити. Автор даної статті [1] класифікував та розкрив дане явище як соціально-педагогічне.

Разом з тим, в окремих публікаціях, публічних виступах і дискусіях, які відбуваються з метою привернення уваги громадськості до проблеми жорстокості і насилля у шкільному та підлітковому середовищі, наразі спостерігається певне ототожнення булінгу і мобінгу на понятійному рівні, або ж спрощення їх змісту. Це нівелює специфіку їх вираження, а, отже, потенційно зменшує дію профілактичних заходів. У своїй позиції щодо оцінки явища та його інтерпретації вважаємо за необхідне спиратися на першоджерела, зокрема на дослідження Х.Леймана [3] та Е. Адамсона [2], які дали чіткі визначення понять мобінг та булінг і класифікували їх як «психологічний терор», що вчиняється систематично. Сутнісна різниця їх вияву полягає у кількісному складі суб'єкта терору: мобінг вчиняється групою, булінг – одноосібно. Різновидами мобінгу і булінгу є хейзинг, кібермобінг та кібербулінг.

Нерозуміння принципової різниці сутнісних характеристик мобінгу та булінгу спричинює отримання про них недостовірних даних. На кшталт дослідження, проведеного для UNICEF у лютому 2017 року серед дітей 11–17 років, згідно якого поширюється інформація, що з булінгом в Україні зіткнулися 89% школярів. Очевидно, що тут не враховано такі принципові характеристики, як систематичність та кількість тих, хто вчиняє насильство. Нас тривожить така некоректність і той імідж України, який вона формує. За нашими дослідницькими даними, отриманими з використанням методик соціометрії та на підставі перехресних опитувань і спостереження, жертвами мобінгу і булінгу в кожному класі є не більше 3-4 учнів.

Жертвами мобінгу та булінгу стають як аутсайдери колективів, так і найбільш яскраві, сильні особистості – їхня інакшість і самість. Проте соціальна структура мобінгу і булінгу складається з трьох елементів:

переслідувача (групи чи окремого булера), жертви і спостерігачів. Всі вони стають їх співучасниками.

Основними механізмами розвитку мобінгу і булінгу є, як правило, заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитись у ролі сильного і авторитетного), витіснити когось із групи (колективу), принизити. Основними засобами - штучно створені інтриги, пліткування, донесення до значимих осіб у групі неправдивої і спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика і осмикування (з будь-яких причин), маніпулювання і залякування, необ'єктивно низька або негативна оцінка процесу діяльності або ж виконаної роботи, ігнорування, умисне замовчування чи невизнання досягнень і успіхів – натомість акцентування на якихось невдачах, навіть якщо вони є незначними (тим самим формування у жертви образу невдахи, некомпетентної чи просто поганої людини), систематичне нав'язування їй своїх поглядів та способу життя, перенавантаження різними завданнями, блокування ініціатив, налаштування проти неї групи, сексуальні домагання, соціальна ізоляція тощо. Це підтверджується і дослідженнями психолога Д. Ольвеуса, який узагальнено зазначає, що найчастіше жертвами булінгу стають діти, які вирізняються низькою самооцінкою, тривожністю, невпевненістю в собі, сором'язливістю, чутливістю, не мають близьких друзів серед ровесників, фізично слабші та з негативним досвідом життя, із соціально-неблагополучних сімей, вірять, що заслуговують ролі жертви [7; 9]. Втягування дитини у роль жертви відбувається шляхом провокації (Roland, 1999).

Можна вважати, що засобами мобінгу і булінгу його носії (булери) намагаються реалізувати привабливі для них основні життєві стратегії, відображенням яких є моделі поведінки, в яких виявляються такі намагання: бути у центрі уваги; створити в групі бажане про себе враження (сильного, владного, доброго, компетентного і т.п.); завоювати авторитет і бути лідерами у навчальній групі; відчувати себе «ляльководом»; позбутися конкурентів чи

невгодних; самоутверджуватись і отримувати життєві блага за рахунок інших; бути наближеним до авторитету та в ситуації улюбленця. Ініціаторами цькування також можуть бути такі діти, які мають слабкий рівень самоконтролю, легко збудливі, імпульсивні, з агресивною поведінкою; фізично сильні; не здатні на співчуття; впевненні, що їм не зможуть чинити опір. Прихованими причинами такої поведінки може бути невпевненість або наявність інших комплексів. Ініціаторами цькування також можуть бути такі діти, які: мають високий рівень домагань і потребу бути у центрі уваги; не визнають компромісів; мріють бути лідерами.

Типовою характеристикою учасників мобінгу та булерів є те, що вони періодично змінюють об'єкти свого цькування. Однак у них завжди актуальною залишається потреба мати жертву. Також спостерігається патологічне небажання визнавати свою поведінку деструктивною і звинувачення у всьому жертви.

Співучасниками цькування найчастіше стають ті, хто: піддаються впливу сильніших; цінують дружбу з лідером, самі бояться бути на місці жертви; не бажають виділятися з-поміж інших; безініціативні; сприймають цькування як розвагу; мають жорстоких батьків; виховуються у неблагополучних сім'ях і самі були жертвами домашнього насилля; озлоблені.

В освітніх закладах найчастіше вчиняється мобінг і в актах насилля бере участь група учнів. Воно підсилюється ефектами групової поведінки (Т.Алексєєнко, 2012), зокрема синергії, згуртування, співпричетності, послаблення відчуття власної відповідальності за свої дії («Там був не тільки я»).

Існуючий стан розвитку мобінгу і булінгу в освітніх установах та групах ровесників поза ними актуалізує проблему їх профілактика. Її необхідно вибудовувати на таких основних принципах: системності; комплексності; партнерства школи, сім'ї, інших інституцій громади; компетентності; персональної відповідальності дорослого (батьків, учителів); з дотриманням

Особистість у просторі виховних інновацій

норм чинного законодавства і принципів моралі; індивідуального підходу до кожного випадку булінгу; реабілітації.

Особлива роль у запобіганні та протидії насиллю у підлітковому середовищі відводиться організації ефективної виховної роботи в школі та класного керівництва, соціального педагога, практичного психолога.

Профілактична робота передбачає діагностику (прямий або опосередкований збір відповідної інформації щодо проявів булінгу у шкільному колективі), цілеспрямовані заходи (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арт-терапії для зняття агресії і реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання при виникненні насильства серед дітей); моніторинг ситуації.

Першу експериментальну програму щодо боротьби зі цькуванням запропонував Д. Ольвеус у 1982-1984 рр. Вона пройшла апробацію в 42 норвезьких школах [8]. Моніторинг її ефективності здійснювався через вісім і двадцять місяців після закінчення цього експерименту. Упровадження програми в освітні установи відбулося у законодавчому порядку в масштабах всієї країни.

У Великобританії упроваджено програму Д.Таттума. Структурно вона складається з трьох етапів реалізації: робота з кризою (кризове втручання), інтервенція і профілактика. Стадія профілактики передбачає проведення спеціальних уроків або курсів-модулів, що навчають адекватної поведінки у ситуації цькування і конфлікту (Tattum, 1997).

В Австрії розроблено та упроваджено модель «служби підтримки учнів» (H. Cowie і S.Sharp, 1996). У відповідності до неї учні на добровільних засадах навчаються за програмою тренінгів розвитку здібностей до емпатії й конструктивного вирішення конфліктів; шкільна адміністрація надає їм ресурси і повноваження для роботи з агресорами та жертвами цькування; вони

проходять регулярну супервізію. Подібна форма роботи служить поширенню психологічної культури.

З метою зменшення агресивності і булінгу у навчальному закладі можна також запровадити тренінги асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докладати зусиль для подолання егоцентризму, формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивно розв'язання міжособистісних проблем. З цією метою можна використувувати соціально-інтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство.

В Україні проблемою булерства активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проект з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111). Упроваджується Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти» (Укладач Е. Воронцова). У 2017 році створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Текінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють з дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. В навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція». У 2018 році у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, який передбачає штрафи за булінг. У рамках закону до відповідальності можуть бути притягнені діти, їхні батьки, вчителі та директор школи. На профілактику мобінгу і булінгу потенційно працюватиме і розвиток інклюзивного освітнього простору, зокрема створення у школах інклюзивних класів.

У країнах Євросоюзу дедалі активніше досліджують зв'язок між проявами шкільного насильства і схильністю до радикальних дій та участі в екстремістських рухах. У зв'язку з цим Рада Європи запустила в Албанії спеціальний трирічний проект боротьби з булінгом та екстремізмом вартістю у 600 тис. євро, який буде завершено до 31 січня 2019 року. Його мета – створення нової шкільної культури, що ґрунтується на пріоритеті прав людини та демократії для викорінення булінгу зі школи і створення безпечного навчального середовища.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості / Т. Ф. Алексєєнко // Шлях освіти. – 2012. – № 2. – С. 12–16.
2. Adamson, L. (1990). The Relation Between Attachment and Social Competence in Peer Relations in Early Childhood. Unpublished PhD. thesis. USA: Boston University.
3. Leyman, H. (1990) Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119-126.
4. Swearer S., Espelage D.L., Vaillancourt T. & Hymel S. What can be done about school bullying? Linking research to educational practice // *Educational Researcher*. – 2010. – Vol. 39 (1). – P. 38-47.
5. Rigby, K. (2004). Bullying in childhood. (Eds. P. K. Smith, & C. H. Hart). *Blackwell Handbook of Childhood Social Development*. USA: Blackwell Publishing. 349-568.
6. Junger-Tas J., Kesteren J. Van. *Bullying and Delinquency in a Dutch School Population, 1999*, The Hague (Netherlands): Kugler Publications. – 354 p.
7. Olweus D. (1978) *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Oxford, England: Hemisphere xiii, 218 p.
8. Olweus, D., Limber, S., & Mihalic, S. (1999). Bullying prevention program. In D. © Copyright 2013 Child Trends - All Rights Reserved. 6. Page 7. Elliott (Series Ed.).
9. Olweus, D. (1996). Bully/victim problems in school. *Prospects*, 26, 331-359.
10. Olweus, D. (2003). A profile of bullying. *Educational Leadership*, 12-17.

Бессараб Н.А., м...Київ

УРОК ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ВИХОВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Актуалізовано проблему виховання міжкультурної толерантності в процесі мовленнєвого спілкування на уроці в початковій школі. Визначено деякі шляхи освоєння міжнаціональних культур – української та англійської; мету завдання, форми та методи виховання толерантності в ході вивчення іноземної мови.

Ключові слова: толерантність, міжкультурна компетентність, моделювання міжкультурного діалогу, загальнолюдські цінності.